

Небојша С. ГАЏИЋ

ЦРКОВНАТА АРХИТЕКТУРА ВО СЕВЕРНИОТ ДЕЛ НА ШАР ПЛАНИНА

Апстракт

Богатството на културно-историското наследство на подрачјето на Шар Планина можеме да го согледаме низ богато архитектонско наследство во кое се вбројуваат: црквите, тврдините, пеџтерите, испосниците, гробиштата, камбанариите, традиционалните селски куќи. Тоа се култни и историски локалитети кои се од големо историско и национално значење за согледување на архитектонското наследство на нашиот народ на подрачјето на целиот масив, а и пошироко на просторот на јужниот дел на Балканскиот Полуостров. Сакралните објекти, како што се средачките цркви и манастирот Св. Архангели, нераскинливо се поврзани со културно-историското наследство на Шар Планина и се добро истражени и проучени во претходниот период од околу еден век, но сепак, постојат значителни делови од тоа богато наследство кои уште не се во доволна мера откриени, опишани и презентирани пред научната јавност. На теренот постои заемно содејствие на сите нив, па на тој начин, низ една пишана и архитектонско документирана детекција може да се согледа целокупното творештво на народните градители искажано на ова поле на црковната уметност.

Историски контекст на настанувањето на сакралната архитектура

Први податоци за црквите на Шар Планина наоѓаме во средновековните повелби на крал Драгутин, Стефан Дечански и цар Душан, во кои точно се наведуваат локациите каде се наоѓале тие, но и се дефинираат нивните обврски кон манастирските властелинства.¹ Во периодот на тур-

Клучни зборови: Шар Планина, цркви, наследство, жупа, средачки судари, Западна Македонија

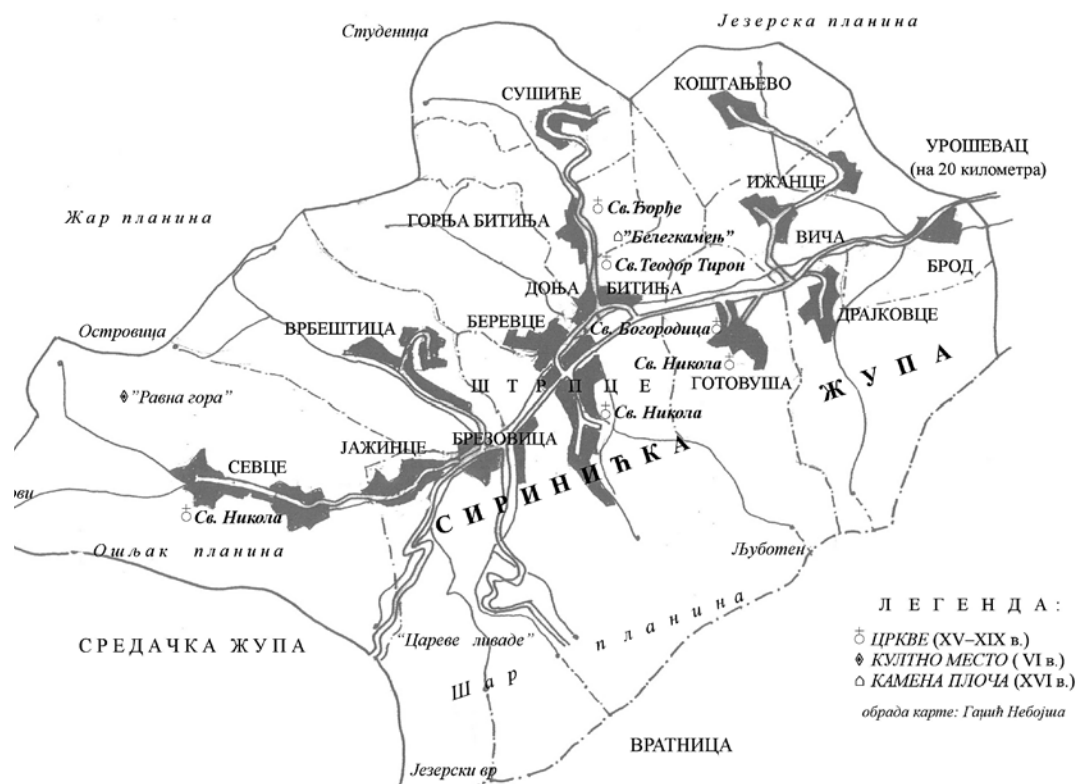
ското владеење податоците за црквите можеме да ги најдеме во многубројните нивни пописи на “Призренскиот санџак“, особено во оние од 1571 година.² Наведениот попис донесува прецизен број на сите цркви и нивно задолжение кон централната турска власт во пари и стока. Меѓу овие пишани средновековни траги постои временска дистанца од околу триста години и во тој период, а и потоа, има доста измени, бидејќи некои цркви се разурнати и исчезнале од списокот, а некои нови се подигнати во подоцнежниот период, кој е врзан за обновата на Пеќската патријаршија. Крајот на XVI век ќе донесе своевидна ренесанса на црковното градителство на ова подрачје и тоа ќе биде за првпат истражено кон средината на XIX век од страна на еминентни научници како што се: И.С. Јастребов, Панта Среќковиќ, Милош Милојевиќ, Тодор Станковиќ, Петар Костиќ, Владимир Петковиќ и Псуњски. Сите тие на различни начини и од различни агли набљудувале и дале приказ на културно-историските споменици, пред се на црквите изградени во периодот на обновата на Пеќската патријаршија во XVI век.

Подетално проучување на црковното градителство не било можно без службата за посредување на заштита, која ангажирала познати историчари и архитекти во периодот од 1950 година до денес да ги истражи и обработи зачуваните цркви од наведениот период на обновата, меѓу кои посебно се истакнуваат резултатите на: арх. Милисав Лукиќ, Слободан Ненадовиќ и Серафим Николиќ, како и на историчарите на уметноста: Роксанда Тимотијевиќ, Предраг Пајкиќ и Марица Шупут.

Почетокот и изградбата на првите цркви треба да ги бараме во постоењето на испосници на

¹ Д. Богдановиќ, *Косово у повељама Српских владара*, Бесједа и Арс библиотеки, Бања Лука, Београд, 2000.

² Т. Катиќ, *Опишани попис призренског санџака из 1571. године*, Историјски институт, Посебна издања, књига 58. Београд, 2010.

Црковна архитектура на северниот дел на Шар Планина, Сириниќска жупа

црковната архитектура има свој повеќевековен континуитет низ почитувањето на култот на свето место уште од палео-предхристијанскиот период кога молитвено-култното стебло подоцна е заменето со кнежевска могила, која во време на пробивот на христијанството има свое продолжение во појавата на првите цркви на овие простори. Конкретен пример на „култната трансформација“ може да следиме на примерот на древниот локалитет наречен „Виснати Буки“ или „Самоил вила“.⁶ Наведениот локалитет жителите на селата Горно и Долно Љубиње го почитуваат од памтливек и велат дека на него нивните стари се молеле и им принесувале дарови на „старите богови“ за годината да им биде мирна и родна. Во подоцнежниот период природната пештера „Марина Дупка“ станува собиралиште на монашкиот живот, а подоцна над неа, а во близина на самите буки, е подигната и црква посветена на Огнена Марија.⁷

Иван Степанович Јастребов додека се наоѓал на функцијата руски конзул во Призрен повеќепати при крајот на XIX век ги посетил шарпланинските жупи Средска, Сириниќ и Гора и оставил

први скапоцени податоци за постојните цркви во овие жупи. Најмногу зачувани храмови имало во Средска жупа додека најмалку во Сириниќ, а во Гора не останала ниту една црква од наведениот период, туку се веќе било разурнато, а останало само сеќавање на имињата на светителите по кои црквите ги добиле имињата. Наведените податоци на Јастребов ги дополнил сенаторот Петар Костиќ со податоци за разурнатите цркви на просторот на сите три српски жупи. Неговиот труд ги дава и останатите битни информации за согледувањето на самиот процес на исламизацијата што ги зафатила наведените жупи и која во подоцнежните фази ќе доведе до уништување на православно црковно наследство на овие простори од нашата земја. Предраг Пајкиќ, историчар на уметноста, во педесеттите години од минатиот век извршил анализа на квалитетот на живописот и го поделил во две групи: постариот кој е работен кон крајот на XV век и кој според стилските карактеристики припаѓа на итало-критската сликарска школа и помладиот, кој настанал два века подоцна и припаѓа на сликарската школа на манастирот Св. Архангели. Најубави примероци од постарата сликарска школа се наоѓаат на еден фрагмент од фреска на гушнати св. Апостоли во селото Мушниково, во истоимената црква, како и во црквата Св. Ѓорѓи во Средска. Живопис од понов датум е присутен во преостанатите храмови во двете жупи, а најмногу доаѓа до израз, како по убавината така и по големината, оној во црквата Св. Богородица

⁵ Сегашната црква Свети Ѓорѓи од првата половина на XVI век е подигната врз темели на „кралева црква.“

⁶ Спомен на македонскиот цар Самуил.

⁷ Н. Гаџиќ и др., *Српска културна и духовна баштина, Немањини манастири, монографија о манастиру Св. Архангели, „Светигора“*, Београд-Цетиње, 2011, 27-37.

1. Црква Свети Никола во Средска

на локалитетот наречен Калуѓере во Средска. Врз основа на моите истражувања извршени во периодот од 2004-2014 година констатирав дека во селата на Средачка жупа сега се наоѓаат единаесет православни храмови од кои осум имаат живопис, а три се без живопис. Некогаш не толку големи селски цркви, со скромни димензии, во текот на времето добивале проширувања во вид на пространи припрати и на тој начин малиот селски храм архитектонски и функционално се трансформирал во една прифатлива форма што ги задоволувала потребите на населението во XIX век. Тоа е период на мала „ренесанса“ што ги зафати некои цркви од Средачка жупа, и се гледа не само во телескопски додадените припрати туку и во вертикалното издигнување на самата црква преку појава на нагласената камбанарија, која свои корени влече од средновековната монументална архитектура, која сега својата материјализација ја црпи од романските градилишта на карпатската Синаја (Романија).⁸ Сега камбанаријата е многу полесна (направена е главно од дрво) во однос на камената структура на наосот на црквата, што најдобро се гледа на цркви-

⁸ Н. Гаџић, *Традиционална сеоска архитектура у Средачкој жупи*, „Изградња“, бр.9-10, Београд, 2010, 521-535.

те Св. Никола и Св. Богородица во Средска и Св. Ѓорѓи во Горно Село. Споменатите камбанарии се вистински ремек дела на архитектонското обликување и конструктивната вештина на средачките ѕидари, кои своите вештини, пак, ги докажувале на своите црковни порти по децении успешна работа во многубројните романски градови.

Сириниќска жупа е богата со црковно градителско наследство што датира од периодот на средниот век, кое се наоѓа до денес зачувано во нејзините селски средини. Споменатата жупа поради тоа, може да се каже, е вистински архитектонски и етнологски парк, кој до денес ги чува историските, духовните и националните вредности на нашиот народ на овие простори. Споменичкото наследство на Сириниќската жупа врзано за сакралните објекти настана по обновата на Пеќската патријаршија, во 1557 година. Од тој временски период до денес делумно се зачувале пет цркви и тоа: Св. Никола (Св.Спас) и Пресвета Богородица во Готовуша, Св. Никола во Штрпце, Св. Ѓорѓи и Св. Теодор Тирон во Горна и Долна Битиња и Св. Никола во Севац, која е од понов датум, а е вклучена во заштитените богатства. Наведените храмови настанале под силно творечко влијание што доаѓало од Муштуште и Коришка Гора и помало кое одело преку Призрен и Средачка жупа.

2. Црква Св. Ѓорѓи, Горњо Село, Средска

За жал, од наведените причини, а кои се резултат на повеќевековниот процес на исламизација на населението, Гора не зачувала ниту еден објект од сакралното градителство, останале само црквешта, гробишта, топоними, легенди и преда нија на некогашното христијанско минато на оваа наша древна средновековна шарпланинска жупа. Наведените показатели го докажуваат присуството на православниот елемент во селата на оваа жупа сè до 1856 година.⁹

АРХИТЕКТУРАТА НА ЦРКВИТЕ ВО СРЕДАЧКА ЖУПА

Црква Свети Никола во Средска

Доминантен објект во селото Средска претставува и црквата Св. Никола. Таа се наоѓа во средишниот дел на селото на местото наречено „збориште“, на западниот крај на селото. За времето на нејзиното настанување нема точни податоци. Карактеристичниот основен облик на црквата, начинот на зидање на фасадата со употреба на бигор во целина при зидањето и со боењето на

малтерските спојници во црвено упатуваат на заклучокот дека станува збор за сакрална градба што потекнува од XIV век и спаѓа во редот на најстарите цркви во оваа жупа. Оваа мала, складно градена и по концепција еднокорабна издолжена градба, има три градителски фази. Нејзиниот источен/најстар дел е правоаголна црквичка, која на источната страна завршува со полукружна олтарска апсида, која е во продолжение на фасадата извлечена во вид на тристран испуст со благо назначени пиластри, а лево и десно од олтарската апсида се две мали полукружни ниши што ги означават просториите на проскомидијата и ѓакониконот. Фасадната декорација е изразена и со ниши со единствен профил на сите страни на апсадата, како и со лачни, слепи, засводени ниши кои ја потенцираат јужната површина на фасадата. Во 1875 година покрај постојната црква од XIV век биле доградени припрата и камбанарија.¹⁰

Црква Свети Ѓорѓи во Средска

Во селцето Милачки, во близина на селото Средска, се наоѓа малечка црква, задужбина на старата српска фамилија Кабашовци (Радивоје-

⁹ П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*, Београд, 1928, 48.

¹⁰ Исто, 94.

3. Црква Пресвета Богородица во Калуѓере

виќ) којашто ја подигнала по пребегнувањето од селото Свети Петар, денешен Кабаш, во близина на манастирот Св. Петар Коришки. Нема податоци за времето на градењето и живописувањето на фреските. Меѓутоа, постои претпоставка што се темели врз блискоста на сликарството на оваа црква и црквата Св. Петар и Павле во село Мушничово, дека и оваа црква е живописана во ист период, во XVI век.

Црквата Св. Ѓорѓи (Кабашова) е еднокорабна градба со правоаголна основа, засведена со полуобличест свод. Иако е со минијатурни димензии, поседува олтарски простор со проскомидија и ѓаконикон. Олтарската апсида на источната страна, однадвор е тристрана, а однатре полукружна, сосема плитка и ненаметливо е вклопена во волуменот на самиот објект. Црквата е осветлена со прозорец во олтарската апсида, а уште по еден има на северниот и на јужниот ѕид на црквата, додека влезот е во средишниот дел на западниот ѕид. Над него се наоѓа плитка ниша со фреска на заштитникот на храмот, која завршува полукружно. Црквата е скромно градена од кршен камен и бигор, а е покриена со двоводен покрив од камени плочи.

Во внатрешната декорација и обликувањето на вака мал простор видно и впечатливо место зазе-

ма преубав и моќен живопис, кој е во фрагменти доста добро зачуван и на кој доминираат ликови на светите врач, светите војни и Богородица во конхата на апсидалната ниша. Зачуван е и свеќник за кој постои предание дека му припаѓал на манастирот Св. Архангели.¹¹

Црква Пресвета Богородица во Калуѓере

На еден километар североисточно од селото Средска, близу до самите врвови на планината Ошљак, црквата на селцето Пејчиќи зазела една ретко живописна местоположба. Од местото на кое е црквата се протега широк поглед на сите страни: пред очите е Средачка Котлина, избраздена со многубројни долини и опколена со високи шарпланински врвови. Еднокорабниот, полуобличесто засведен храм е изграден во првата половина на XVII век. Ктиторите се луѓе од месното население: Станислав, Цветко, Јован и други соселани. По преданието зачувано во народот од средачките села оваа црква „летнала“ (прелетала) од соседното село Г. Љубиње, оддалечено повеќе

¹¹ Т. Чукаловиќ, *Сретечки родослов*, Средска - Призрен - Ниш, 1989.

4. Успение на Богородица, црква Пресвета Богородица во Калуѓере

километри, и слетела на потег наречен Калуѓере, погоре од наведеное. Во ова предание има доста вистина, имено, станува збор за движењето на последните монаси кои го напуштиле манастирот Св. Архенгели и се упатиле најпрвин во тогаш најголемото село на жупа, Г. Љубиње, и тука престојувале извесно време, но по колективната исламизација на целото село биле принудени да најдат нова локација и тука да подигнат црква.¹²

Во внатрешната декорација и обликувањето на овој мистичен и свет простор видно изразито и впечатливо место зазема моќниот и експресивен живопис, кој во целост е доста добро зачуван. Импазантна е и композицијата Успение на Богородица, која доминира на западниот ѕид на храмот. Во почетокот на XX век пред црквата, од нејзината западна страна, е досидана складна катна камбанарија.

Црква Свети Никола во Драјчиќи

Црквата Св. Никола се наоѓа во населбата Драјчиќи, во близина на селото Средска. Нема податоци за времето на градењето на храмот. Ос-

5. Литиски крст, црква Св. Никола во Богошевац

¹² Н. Гаџић, *Цркве Средачке жупе-први део*, „Изградња“, бр.7-8, Београд, 2011,386-390.

татоци од првобитните фрески, датирани врз основа на стилските карактеристики во XVI век, претставуваат временска ориентација за изградбата на црквата.¹³ Тоа е еднокорабна градба со издолжена правоаголна основа, засведена со полуобличест свод и со полукружна завршница од апсидалниот дел. Црквата Св. Никола има две градителски фази што настанале во временскиот период пред и по уривањето на манастирот Св. Архангели. Осветлена е со прозорец во олтарската апсида, а уште по еден прозорец се наоѓа на северниот и јужниот ѕид на црквата, додека влезот е во средишниот дел од западниот ѕид, над кој се наоѓа катна камбанарија од XX век. Иако од првобитното фрескосликарство е видлив еден мал дел, во пределот на апсидата се препознава трудот на врвен живописец, кој својата вештина ја здобивал во манастирската работилница на царскиот манастир. Во црквата Св. Никола се чува значајна збирка икони и обредни крстови кои се користеле на литији и за кои преданието кажува дека биле донесени од некогашната црква Св. Богородица во селото Горно Љубиње. Иако без особени архитектонски обележја, црквата Св. Никола во Драјчиќи ги продолжува концепциите што се присутни во творештвото во текот на средниот век.

Црква Свети Никола во Богошевац

Црквата Св. Никола се наоѓа во селцето Богошевац, во близина на селото Средска, на кое му припаѓа наведеното селце. Се претпоставува дека црквата е изградена во текот на првите децении на XVI век. Црквата Св. Никола е еднокорабна градба со правоаголна основа, засведена со полуобличест свод и со тристран завршок над апсидалниот дел, додека олтарскиот простор е одвоен со благо вовлечен дрвен иконостас. Прозорскиот отвор во олтарската апсида, влезот во средишниот дел од западниот ѕид и плитката ниша од северната страна се единствените отвори во ѕидовите на храмот. Добро зачуваниот живопис ја опфаќа до-

6. Св. Апостоли, црква Св. Апостоли Петар и Павле во Мушниково

лната зона со стоечки фигури на светители меѓу кои, како и во црквата Св. Богородица, се истакнуваат Свети Сава и Св. Симеон Немања. Силниот колорит и експресивниот цртеж го карактеризираат фрескосликарството на оваа средачка црква. Во внатрешноста на вака мал простор видно место зазема убав иконостас, кој во делови е добро зачуван и на кој доминираат ликови на свети Никола, Богородица и Христос. Овие икони се од подоцнежен период, со исклучок на Лонгиновата икона, карактеристична по концизните претстави на четири светители и претставува дело на овој наш познат иконописец од периодот на доцниот среден век. Во црквата се зачувани неколку обредни, дрвени крстови, од кои едниот е со абисинско потекло (Етиопија) од XVII век.

Црква Свети Апостоли Петар и Павле во Мушниково

Црквата Св. Апостоли е подигната на ридот, југозападно од селото Мушниково. Изградена е и живописана во текот на XVI век. Во подоцнежниот

¹³ П. Пајкиќ, *Цркве Средачке жупе из Турског периода*, Гласник музеја Косова и Метохије III, Приштина, 1958.

период е доградена припратата, па така е значително проширена. Еднокорабната градба има скромни димензии со правоаголна основа и полукружна олтарска апсида од внатрешната страна, а тристрана однадвор. Во олтарот има и две ниши на двата бочни зида од проскомидијата и ѓакониконот. Просторот на црквата е осветлен преку три мали и тесни, по облик идентични прозорци. На западниот ѕид од досиданата припратата се наоѓа врата со лачен завршок, а над неа е полукружна лунета. Црквата е градена од кршен камен и е покриена со двосливен покрив со благо исфрлен камен венец и скалесто решен влезен забат над влезната врата. Во архитектонската обработка на фасадата тоа е единствена впечатлива карактеристика на овој храм.

Иако од оригиналниот живопис се зачувани само неколку фрагменти во делот од јужниот ѕид, каде што се наоѓаат допојасја на светители, се препознава дело на исклучителен фрескописец кој своето искуство го здобивал во некоја од итало-критските сликарски работилници. Освен силниот впечатлив стил, него го карактеризира и ретката композиција на гушнатите Св. Апостоли, по што се препознава живописот од овој храм.¹⁴

По своите единствени карактеристики на живописот, оваа црква се издвојува и сведочи за присуството на зографи кои дошле од јужните делови на грчките земји.

Црква Свети Никола во Мушниково

Црквата се наоѓа во средиштето на селото Мушниково, кое е оддалечено околу петнаесет километри од градот Призрен. Изградена е во средината на XVI век, а потоа живописана. Црквата Св. Никола во Мушниково е еднокорабна градба со правоаголна основа и полукружна апсида во олтарскиот дел. Олтарскиот простор е нагласен со издигнат под на источната страна и со три полукружни ниши на источниот ѕид. Средната, најголема ниша, однадвор е тристрана. Бочните, полукружни ниши ги означуваат местата за проскомидијата и ѓакониконот. Вообичаено мал прозорец карактеристичен за сите цркви во Средачка жупа се наоѓа во централниот дел на олтарот, а вратата на западниот ѕид. Од западната страна на црквата во поново време е досидана припратата, со поголеми димензии од црквата.

Црквата е ѕидана со приделкан и кршен камен, а е покриена со двосливен покрив со благо исфрлен камен венец и покрив од камени плочи. Добро зачуваната целина од живописот во внатрешнос-

¹⁴ Група автори, *Споменичка баштина Косова и Метохије*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002.

та на храмот е дело на непознат монах и припаѓа на иконописачката работилница на манастирот Св. Архангели од подоцнежен период, за разлика од црквата Св. Апостоли зад која феските од оваа црква значително заостануваат. Живописот, иако со скратен формат, ги содржи циклусите на Великите празници, Христовите страдања и на Српските светители меѓу кои се истакнува ликот на Св. Сава.

Црква Свети Ѓорѓи во Горно Село

Црквата Св. Ѓорѓи се наоѓа во Горно Село, неколку километри оддалечено од Средска. Тоа е стара црква со правоаголна основа. Црквата се состои од три просторни целини, кои настанале во различни временски периоди. Нејзиниот најстар дел претставува малата црква со правоаголна основа, засведена со полуобличест свод и полукружна ниша во олтарскиот простор, која од надворешната страна е одвај забележлива. Од северната страна на источниот ѕид се наоѓа проскомидија. Покрај постојната црква од XVI век, со текот на времето се досидани припратата и камбанарија. Припратата е пространа, во основа правоаголна градба, нешто поширока од постојната црква, полуобличесто засведена, осветлена со тесен прозорец од јужната и од северната страна, а има и два влеза од западната и од јужната страна. Над полукружната лунета над јужниот влез, во средачки травертин е изделкан крст во плиток релјеф, фланкиран со две птици. Дали станува збор за траги во времето и сеќавањето овековечено во камен по уривањето на црквата Св. Архангели за да не се заборава нејзината камена пластика? Црквата е градена од кршен камен, а е покриена со двоводен покрив со благо исфрлен камен венец со скроман профил. Во архитектонскиот израз на фасадата тоа е единствената нагласена карактеристика на овој храм.

Дури во XX век пред припратата е досидана складна катна камбанарија.

Црква Свети Илија во Локвица

Црквата во село Локвица е еднокорабна градба со правоаголна основа и полукружна апсида однадвор и однадвор. Обновена е на стари темели во 1866 година со залагање и финансиски средства на населението и градителите од ова средачко село.¹⁵ По должина се изградени три траеви кои се со приближно еднакви мерки и засведени со полуобличести сводови. Олтарскиот простор е нагласен со апсида и со уште две полукружни ниши. Централната, најголемата, однадвор е полукруж-

¹⁵ П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*, Београд, 1928, 95.

7. Испосница Мали Камењ и Голем Камењ

на. Бочните, полукружни ниши им припаѓаат на проскомидијата и на гакониконот. Мали, вообичаени прозорци, карактеристични за сите цркви со поскумни димензии се наоѓаат во средишниот дел од олтарот и на двете бочни страни. Влезот во црквата претставува едноставен правоаголен отвор, кој е нагласен со влезна рамка изработена од средачки камен, над кој е благо нагласена полукружна ниша за заштитникот на храмот. Црквата е ѕидана со делкан кршен камен, а сводовите и лаквите од делкан бигор. Фасадните челни места се рамни, без камен украс. Црквата е покриена со двоводен покрив, со благо исфрлен камен венец и покрив од камени плочи.

Црква Света Богородица во Плањане

Црквата Света Богородица во селото Плањане ја подигнал господарот на Средачка жупа војвода Калин во периодот околу 1350 година и по него се нарекува уште и „Црквата на Калинчик“. Во неа и денес се наоѓа неговата надгробна плоча.¹⁶ Плањанската црква многу страдала за време на

Османлиите, поради што е извршена нејзина целосна обнова во 1868 година.¹⁷ Иако црквата Св. Богородица спаѓа во градителско дело од скромни димензии, таа е архитектонски извонредно и едноставно решена и по својата концепција претставува враќање и афирмација на класичните вредности на средновековната архитектура присутна на овие простори. Црквата е со правоаголна основа, со апсида на источната страна, полукружна однагоре и повеќаголна однадвор и се наоѓа во пропорционален однос со големината на храмот. Фасадата е малтерисана и рашчленета на цокле и маса од ѕидното платно. Благо нагласениот венец на смирената фасада дава потребна динамика и препознатливост. Отворите на ѕидовите се едноделни и со минимални димензии. Средачките градители за време на обновата од XIX век не сакале да ја изменуваат архитектонската концепција на делумно зачуваниот средновековен храм, поради што во нејзината завршна обработка на фасадните површини се забележува ненаметливост и дискретна архитектонска тишина.

¹⁶ Во Плањане и ден денес постои род Калинчики-Калинчики, кои своето потекло го водат од војводата Калин.

¹⁷ П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*, Београд, 1928, 95.

8. Црква Пресвета Богородица во Готовуша, Сириникска жупа

*Испосница „Мали Камењ“ и
„Голем Камењ“*

Испосницата се наоѓа на неколку километри над селото Плањан, во Средачка жупа, под купестиот врв што се нарекува Уши, на локациите „Мали камењ“ и „Голем камењ“. Според преданието зачувано кај народот од овој крај, овие испосници ги основале последните монаси од манастирот Свети Архангели, кои го напуштиле по неговото уривањето во почетокот на XVI век. Наведените локации се наоѓаат на стрмна карпа, висока околу педесет метри, и вистински потфат е како успеале монасите да стигнат и да престојуваат во овие испосници. Пределот каде што се наоѓаат тие некогаш бил во букова шума, поради што и природот на некој начин бил полесен за разлика од сегашната голеина, која се протега насекаде наоколу. Ретко некој ги видел наведените испосници, па според кажувањата заклучуваме дека постојат два отвора од кои едниот е многу поголем и поседува благо нагласени ниши во олтарскиот дел и одвај видливи траги од живопис. Големата пештера е засидана во еден дел од својот отвор, така што не е можно да се согледа целосно нејзината должина. Според легендите, во неа се чувало богатството од

манастирот Свети Архангели од кое најскапоцена била круната на цар Душан.

*Испосница „Марина Дупка“ и
локалитетот „Висните Буке“*

Според преданието зачувано во селото Горно Љубиње, пештерата „Марина дупка“ била вистинско живеалиште на светоархангелските монаси по нивното напуштање на разурнатиот манастир. Тие своето ново живеалиште го пронашле во тогаш најголемото село на жупа, Г. Љубиње, и во неговата близина во споменатата пештера нашле свое прибежиште. Над самиот влез во пештерата подигнале црква посветена на Света Богородица, чии темели и денес постојат. На околу сто метри од пештерата низводно кон Дупница, доаѓаме до култниот локалитет од претхристијанскиот период, кој меѓу народот на овој крај е познат под името „Висните Буке“. До пред неколку години него го сочинувале пет огромни стебла од реликтен вид бука, а денес останало само едно стебло од споменатата бука и едно младо дрво. Локалитетот е заштитен и за него се грижи месното население на селото Горно Љубиње. Исто така, за него кажуваат дека на тоа место нивните предци

9. Црква Св. Никола во Штрпце

извршувале литии и молитви за успешна, мирна и родна година.

АРХИТЕКТУРА НА ЦРКВИТЕ ОД СИРИНИЌСКА ЖУПА

Црква Свети Никола (Свети Спас) во Готовуша

Се наоѓа на селските гробишта над селото Готовуша, во Сириниќската жупа, на неколку километри источно од Штрпце. Црквата е еднокорабна градба, засведена со полуобличест свод. Олтарската апсида е однатре полукружна, а онадвор тристрана и оживеана со дискретно назначени пиластри и колонети. Сидана е од речен камен, бигор и варов малтер во XVI век. Фрагментарно зачуваниот живопис потекнува од седумдесеттите години на XVI век, и е зачуван на сводот и во олтарскиот простор. Спаѓа во редот на најубавите и најзачуваните во оваа жупа и е близок на живписот од соседните цркви на Средачка жупа. Во поново време црквата е посветена на Свети Спас.

Црква Пресвета Богородица во Готовуша

Втората црква во Готовуша се наоѓа во долниот дел на селото. И ова село, како и селата Средска и Мушничково, во својата рурална структура има две цркви коишто на свој начин сведочат за староста и големината на селата во минатото. Црквата Пресвета Богородица е еднокорабна градба со правоаголна основа, со полукружна апсида однатре и тристрана онадвор. Коработ на црквата е засведен со полуобличест свод, а над олтарската апсида има полукалотата. Подигната е во втората половина на XVI век. Била во урнатини до обновата во 1886 година. Иконостасот е дело на дебарскиот мајстор Евгениј од истиот период. Пред неколку години во близина на црквата е откриен зачуван поден мозаик од постара црква од византискиот период.

Црква Свети Никола во Штрпце

Црквата се наоѓа во центарот на населбата, а податок за времето на изградбата и за ктиторите наоѓаме во преписот на денес непостоечкиот фресконатпис од 1577 година, во кој се наброени

10. Црква Св. Никола во Штрпце

девет ктитори на чело со поп Павле.¹⁸ Тоа е едно-корабна црква засведена со полуобличест свод, со олтарска апсида на источната страна, петострана однадвор. Фасадата е грижливо сидана со делкан камен, а декорацијата е поизразита и е со единствен профил на сите страни на апсидата. Покрај постојната црква од XVI век, во текот на подолг временски период се досидани припрата и камбанарија. Од живописот единствено е зачуван ликот на архиѓакон Стефан во северниот дел на олтарот.

¹⁸ И. Јастребов, *Стара Србија и Арбанија*, НИП “Нови свег” и Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1904 и 1995.

Црква Свети Ѓорѓи во Горна Битиња и „Белег Камен на завештание“

Врз темелите на стара црква од XVI век, во поново време, во 1920 година, е изградена црква. Во внатрешноста на олтарската апсида врз основа на препис се зачува денес исчезнатиот натпис што говори за киторката Јелена. На подот се наоѓаат две мермерни плочи за кои се претпоставува дека потекнуваат од манастирот Св. Архангели кај Призрен. Се верува дека во оваа црква со векови се чувани Призренското евангелие од XIII и Поменикот од XIV век. „Белегкамен на завештание“ од 1592 година се наоѓа близу црквата Свети Ѓорѓи. Тоа е камен со геометриски орнамент и до-

11. Шар планина, Г. Љубиње, локалитет Висните буке

полнително врежан текст во вид на задужбински текст од приложниците Никодим и Петрашин, кои на црквата и подаруваат воденица, шума, нива и ливада.¹⁹

Црква Свети Теодор Тирон во Долна Битиња

Црквата Св. Теодор Тирон се наоѓа на гробиштата покрај селото Долна Битиња и веројатно е подигната во втората половина на XVI век. Црквата е оддалечена околу 3 километри од Штрпце. Тоа е еднокорабна градба засведена со полукружен свод и олтарска апсида од источната страна, која еднадвор е тристрана. Нишите на проскомидијата и гакониконот се изведени во дебелината на ѕидната маса. Во внатрешната декорација и обликувањето на храмот видно место заземаат остатоци од живопис што настанал во последната третина на XVI век.²⁰ Скромниот живопис е дело на локален мајстор. Тој опфаќа претстави на светители меѓу кои се истакнуваат Св. Сава и Св. Симеон Немања. Впечатлива е композицијата Успение на Богородица, која го опфаќа и нејзиното Вознесение.

¹⁹ Исто, 148.

²⁰ Исто, 148.

12. Црква Свети Ѓорѓи, селце Милачиќи, Средска

Црква Свети Никола во Севац

Црквата Св. Никола е изградена по обновата на Пеќската патријаршија во 1557 година. Денешниот облик црквата го добила за време на обновата во 1861 година. Тоа е еднокорабна градба засведена со полуобличест свод, со покрив на две води. Сидното сликарство е дело на зограф Јосиф Лазарополец од Радомирскиот крај.²¹ Иако без особени архитектонски обележја, црквата Св. Никола во Севац ги продолжува концепциите на црквното творештво од средниот век присутни на подрачјето на Сириниќска жупа, Средачка жупа и Призренска Подгора (Муштушки и Коришки крај).

Култниот локалитет Равна Гора

Археолошкиот сведок на словенското присуство на просторот на Шар Планина, оддалечен неколку километри од селото Врбештица, на падините на Островица, потекнува од VI век.²² Споменатиот локалитет содржи „игриште“ и неколку тумби - громила од наведениот период. На тој простор народот се собирал и им принесувал дарови на словенските богови од претхристијанскиот период за годината да биде родна. Наведениот култен однос на почитување на обредното место продолжил и во периодот на примањето на христијанството, така што под наведениот локалитет постои пештера Св. Петар и Павле, каде што

ЛИТЕРАТУРА

1. Богдановиќ, Димитрије. *Косово у повељама Српских владара*, Бесједа и Арс либри, Бања Лука, Београд (2000).
2. Божовиќ, Григорије. *Слике са Косова и Метохије, путописи и репортаже*, друго издање, НУБ “Иво Андрић”, Приштина, 2006.
3. Гаџић С. Небојша: *Традиционална сеоска архитектура у Средачкој жупи*, „Изградња“, бр.9-10, Београд, 2010.
4. Ивановиќ, Милан. *Натписи и орнаменти на надгробним плочама, иконама и звонима српских цркава на Косову и Метохији (XIV-XIX/XX век)*, Косовско-метохијски зборник 2, Београд, 1998.
5. Јанковиќ, Ђорђе. *Равна Гора измеѓу Призрена и Штрпца - најстарије познато српско археолошко налазиште на југу Србије*, Старине Косова и Метохије, књ.10, Приштина 1997.

²¹ Дебарски крај во Западна Македонија

²² Ђ. Јанковиќ, *Равна Гора измеѓу Призрена и Штрпца - најстарије познато српско археолошко налазиште на југу Србије*, Старине Косова и Метохије, књ.10, Приштина 1997.

и денес во текот на летото народот се собира и организира литија.

Заклучок

Откривајќи ја оваа досега непозната архитектура на многубројни цркви во селата на Шар Планина и валоризирајќи ги во функција на развојот на туризмот, нејзините репрезентативни примероци како што се црквите: Св. Никола, Св. Ѓорѓи и Св. Богородица во Средска, Св. Никола во Драјчиќи и други, повторно ја актуелизираваме потребата да го освежиме националното паметење и никогаш да не го заборавиме просторот на Косово и Метохија, и на странските туристи на најдобар начин да им го промовираме нашето наследство. Се наметнува заклучокот за потребата од зачувување на нашата сакрална архитектура на ова подрачје, а со самото тоа и на нашиот народ на овој простор. Самата архитектура е главниот мотив за ревитализација и обнова на руралните средини, како што е перифериското селце Милачиќи и селата Мушњиќово и Драјчиќи, така што е таа еден од најзначајните елементи покрај користењето на останатите природни потенцијали. Со развојот на туризмот самата Средачка жупа и нејзиниот шарпланински ентитет можат да сметаат на самоодржувачка иднина.

6. Јанковиќ, Слободан-Сречанин. *Наша школа*, Среќка, 1994.
7. Костиќ, Петар. *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*, Београд, 1928.
8. Пајкиќ, Предраг. *Цркве Средачке жупе из Турског периода*, Гласник музеја Косова и Метохије III, Приштина, 1958.
9. Петковиќ, Р. Владимир. *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд, 1950.
10. Танасковиќ, Војислав. *Средачка жупа*, монографија, Јединство, Приштина, 1992.
11. Чукаловиќ, Тодор. *Средска и Сречани у речи и слици*, Студентско информативни центар, Ниш, 2002.
12. Шупут, Марица. *Споменици Српског црквеног градитељства XVI- XVIII век*, Филозофски факултет, Београд, 1991.
13. Раичевиќ Велиша - Псуњски, *Хрвати у светлости историјске истине*, 1944. стр. 35.

Nebojša S.GAĐIĆ

THE CHURCH ARCHITECTURE IN THE NORTH PART OF ŠAR MOUNTAIN

Summary

The monumental heritage on the north side of the Šar Mountain was developed with the growth of the region of Prizren during the Early Medieval period, carrying the legacy from the Early Christian period, as well as the influence from the city, and the monastery complex of the Holy Archangels. During the Ottoman rule in this administrative unit (župa) a large number of churches were destroyed. The renewal of the churches began during the 16th century in the villages of Šar Mountain župas. The building of temples was no longer a task by the feudal rulers, this was the task of the local villagers that lived on this mountain. On the other hand, this was not possible without the help of the great vizier of the Ottoman rulers, first

the Mehmet pascha Sokolović, and Sinan pascha Rotulović. The second one was born in the region of Šar Mountain, and was considered a great protector of the locals during his years of the Ottoman rule.

Under these conditions were developed and preserved many temples in the župas of Srdečka and Sirinička. The temples were renewed in the 16th and the 17th centuries, and represent edifices with modest size, but with impressive artistic level. During the middle of the 19th century a number of temples were also renewed. The experienced building groups from the region of Srdečka lead by the superior (“kapel”) were skilled for the new architectural challenges in the rebuilding of temples on the Mountain of Šara.